

První vydání © Návrat domů, Praha 2001

Přeloženo z anglického originálu:
A History of the Church: From Pentecost to present by James B. North
© 1983 College Press Publishing Company, Joplin, Missouri, USA.

Veškerá práva českého překladu vyhrazena. Žádná část této knihy nesmí být v jakékoli formě publikována bez písemného svolení vydavatele.

Biblické citáty, není-li uvedeno jinak, jsou převzaty z Českého ekumenického překladu (podle vydání z r. 1988).

České vydání vzniklo za spolupráce s Literature and Teaching Ministries,
221 West Third Street, Joplin, Missouri 64801, U. S. A.

Překlad: † ThMgr. Bohuslav Procházka (kapitoly 1 – 19)
ThMgr. Rostislav Matulík (kapitoly 20 – 27)

Obálka: © CALDER

Návrat domů, P. O. Box 25, 150 06 Praha 56

ISBN 80-7255-029-2

Dějiny církve

od Letnic k dnešku

James B. North

telný vliv. Zvláštní díky bych chtěl přesto vyjádřit třem kolegům, kteří celý text přečetli a poskytli mi řadu užitečných připomínek. Jsou jimi Michael W. Hines z *Intermountain Bible College*, James B. Hunter z *Ozark Christian College* a William J. Richardson z *Emmanuel School of Religion*. Jednotlivé části dále četli a kritickými poznámkami opatřili Roger Chambers z *Central Florida Bible College*, Lynn Hieronymus z *Lincoln Christian College*, F. Sherwood Smith z *Cincinnati Bible College* a Henry E. Webb z *Milligan College*.

Zvláštní poděkování patří sekretářkám, které celý rukopis přepisovaly: Mary Cannonové, Barbaře Smithové a Kathy Smithové. Jenom ti, kdo vlastnoručně přepisovali nějaký rukopis, jenž zároveň procházel mnoha revizemi, mohou ocenit, jaké úsilí se za touto prací skrývá.

Nejčastější citace v poznámkách budou z následujících děl:

- ANF** *The Ante-Nicene Fathers*, vyd. Alexander Roberts a James Donaldson (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing, 1978–1979), 10 sv.
- Barry** *Readings in the Church History*, vyd. Colman J. Barry (Westminster, Maryland: The Newman Press, 1960–1965), 3 sv.
- Bettenson** *Documents of Christian Classics*, vyd. Henry Bettenson (New York: Oxford University Press, 1947).
- LCC** *Library of Christian Classics*, vyd. John Bailie, John T. McNeill a Henry P. Van Dusen (Philadelphia: The Westminster Press, 1953–1960), 26 sv.
- Manschreck** *A History of Christianity: Readings in the History of the Church*, sv. 2, *The Church from the Reformation to the Present*, vyd. Clyde L. Manschreck (Grand Rapids: Baker Book House, 1981).
- NPNF** *Nicene and Post-Nicene Fathers*. První řadu vyd. Philip Schaff, 14 sv.; druhou řadu vyd. Philip Schaff a Henry Wace, 14 sv. (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1978–1979).
- Petry** *A History of Christianity: Readings in the History of the Church*, sv. 1, *The Early and Medieval Church*, vyd. Ray C. Petry (Grand Rapids: Baker Book House, 1981).
- Schaff** *Creeeds of Christendom*, autor Philip Schaff (Grand Rapids: Baker Book House, 1977), 3 sv.

1 Apoštolská církev

Křesťané věří, že Ježíš Kristus byl (a je) jednorozený Boží Syn, dávno zaslíbený Mesiáš, poslaný Židům. Ohniskem identity křesťanů každé generace je život a služba tohoto Ježíše. Nadto jako autoritu přijímají spisy Nového zákona, protože obsahují (1) konkrétní podrobnosti z Ježíšova života a jeho služby a (2) dopisy, které odrážejí teologické a morální učení apoštolské doby. Kromě toho křesťané přejali od Židů soubor spisů známý jako Starý zákon. První křesťané uznali obě tyto sbírky jako závazné pro své učení i etiku. Ježíš a Písmo – tyto dva prameny se staly maticí, z níž se rozvinulo křesťanské myšlení.

I když se většina Ježíšova učení týkala jeho samého a postojů, které měli jeho následovníci rozvíjet v oblasti služby a bohoslužby, přece se jeho součástí stala i myšlenka církve – společného celku, v němž by všichni byli ve vzájemném vztahu. Ve známém verši Mt 18,17 Ježíš říká, že pokud bratři nedokáží svůj spor vyřešit jinak, mají ho předložit církvi. Petr ve svém vyznání tvrdí, že Ježíš je Kristus, Syn Boha živého. Ježíš jej za toto prohlášení chválí a dodává, že na této pravdě o sobě založí svou církev.

Během své veřejné služby měl Ježíš zřejmě mnoho následovníků, kteří však tvořili neorganizovanou skupinu, jejímž jádrem bylo dvanáct apoštolů. V důsledku toho, že se někteří odvrátili a „už s ním nechodili“ (J 6,66), se počet Ježíšových stoupenců snížil. Onoho večera, kdy byl Ježíš souzen, dokonce i Petr zapřel, že je jeho učedníkem (Mk 14,66–72). Přesný seznam těch, kdo patřili k Ježíšovým následovníkům, zřejmě neexistoval. Šlo o velmi pohyblivé číslo, které se měnilo i během událostí kolem ukřížování.

To, co se odehrálo během oné první neděle, kdy byl Ježíš vzkříšen, však stmelilo následovníky do skupiny rozhodných a odhodlaných věřících. Apoštolové už nebyli volným shromážděním lidí, připravených se kdykoli vrátit ke svým rybářským sítím (J 21,3). Teď se plně odevzdali úkolu dokončit evangelizační práci, kterou jejich Pán započal. Ježíš jim řekl, aby setrvali v Jeruzalémě, dokud nebudou oděni mocí z výsosti (L 24,49), pak měli kázat evangelium všemu stvoření (Mk 16,15), křtít je a učit Ježíšovým slovům (Mt 28,19–20).

Apoštolové tedy v Jeruzalémě čekali na uschopňující moc až do letnic. Tu na ně sestoupil Duch svatý a způsobil velký rozruch, když jim dal promlouvat roz-

manitými jazyky. Kolem Dvanácti se shromáždil početný zástup, poněvadž Jeruzalém byl plný Židů, kteří přišli ze všech koutů Římské říše, aby slavili svátek Velikonoc. Petr si získal jejich pozornost a kázal o Ježíši. Poukázal na zvláštní přízeň, díky níž ho Bůh vzkřísil z mrtvých – vytrhl jej ze smrti, kterou mu způsobili samotní Židé. Toho Ježíše, kterého ukřižovali, učinil Bůh Pánem i Kristem. Když se pak shromáždění lidé ptali, co mají dělat, aby své jednání napravili, Petr jim přikázal „činit pokání a dát se pokřtít na odpuštění hříchů“ – Bůh jim pak dá dar Ducha svatého. Na tuto výzvu pozitivně odpovědělo tři tisíce lidí. Většina historiků církve klasicky datuje počátek církve do této události. O Ježíši se mluvilo jako o Kristu, bylo jasně poukázáno na hřích člověka a zaznělo pozvání ke spasení. Mnozí náležitě zareagovali, přijali nabídku, a tak se právem mohli nazývat křesťany – věřícími v Krista. Jejich počet se záhy rozrostl na tři tisíce. Zanedlouho bylo mužů, kteří se připojili k tomuto hnutí, pět tisíc (Sk 4,4), „přibývalo mnoho mužů i žen“ (Sk 5,14) a dokonce mnoho kněží přijalo víru (Sk 6,7).

Během 1. století se církev z těchto prostých počátků nadále rozrůstala. Nejprve byli věřící pouze v Jeruzalémě. Židovští náboženští představitelé začali stoupence nové víry pronásledovat. Štěpán statečně kázal v synagoze a stal se prvním mučedníkem (Sk 7, kde se objevuje řecký pojem *martyr*, který znamená „svědek“ a z něhož vznikl termín „martyr“. Protože svědkové často za své svědectví nasadili život, začalo slovo *martyr* označovat i mučedníka). Bezprostředně po Štěpánově smrti se věřící kvůli pronásledování rozptýlili po Judsku a Samaří (Sk 8,1). Jedná se o první známé rozšíření křesťanství mimo Jeruzalém a máme svědectví o mnoha místech, kam proniklo. Filip kázal Samařanům i etiopskému ministru financí, který se vracel domů z účasti na bohoslužbách v Jeruzalémě.¹ Saul se vydal pronásledovat věřící až do Damašku v Sýrii (Sk 9,2), vzápětí uvěřil pohanský voják Kornelius v Caesareji (Sk 10) a další věřící se dostali až do Fénicie, na Kypr a do města Antiochie, kde byli také poprvé nazváni křesťany (Sk 1,19,26).

Poté, co bylo východní pobřeží Středozemního moře poseto středisky křesťanství, se zbytek knihy Skutků věnuje už téměř výhradně Pavlovým misijním cestám. První z nich vedla přes Kypr do středu Malé Asie, druhá severovýchodně přes Malou Asii do Troady, pak Makedonií dolů do Řecka a zpět. Třetí cesta začala tříletým pobytem v Efezu (odkud byla evangelizována celá provincie) a pokračovala opět přes Makedonii a Řecko. Když se Pavel později dostal do Říma, už tam křesťané byli a přišli mu naproti (Sk 28,14,15).

Tak to tedy probíhalo. Z provinčního hlavního města v Judsku dorazila nová křesťanská víra do významných měst říše – Antiochie, Efezu, Atén, Korintu, Říma a snad i do Alexandrie. Kniha Skutků nám poskytuje poměrně mnoho informací o cestách a službě apoštola Pavla a prozrazuje něco i o Petrovi a Janovi (převážně v první části knihy). Co se stalo s ostatními apoštoly? O nich žádné spolehlivé informace nemáme. Existují tradice, které spojují Tomáše s Indií, Jakuba se Španělskem a ostatní apoštoly s různými kouty říše a i vzdálenějšími oblastmi. Jde ovšem většinou o nedůvěryhodné legendy, z nichž žádnou nelze považovat za historicky pravdivou.

Znamená to tolik, že o činnosti apoštolů v několika desetiletích po letnicích nevíme nic přesného. Těžko věřit, že všichni zůstali v Jeruzalémě až do své smrti.

Pavlova zmínka v 1 K 9,5 o tom, že mají právo „brát s sebou ženu“ jako Petr a ostatní apoštolové, jasně naznačuje, že apoštolové byli ženatí a cestovali. Neznáme ale žádné podrobnosti. Adolf Harnack, významný historik z přelomu století, tvrdil, že většinu evangelizační práce ve všech oblastech Římské říše konali „prostí křesťané“, kteří hovořili o své víře s druhými lidmi a vydávali svědectví všude, kam přišli.² I vdovy přivedly některé k obrácení. Další získali pohany pro Ježíše svou pevnou vírou, kvůli níž neváhali ani zemřít. To byli *martyrové* v pravém slova smyslu. Tímto způsobem se obrátil Tertullian, vlivný vůdce církve, jímž se ještě budeme zabývat. Když prohlásil, že „krev mučedníků je símě církve“, mluvil o své vlastní konverzi.]

Ježíš nekladl přílišný důraz na církevní organizaci jako takovou, což je zřejmé z toho, že se o ní zmiňuje v evangeliích jen na několika málo místech. Nicméně novozákonní listy jsou již psány na pozadí církve, jak tehdy existovala. Tvzení a úvahy, které se v nich nacházejí, i některé poznámky v knize Skutků nám poskytují další informace o tom, jak se církev formovala a jak fungovala v apoštolské době. Chceme-li zkoumat církev v průběhu staletí, je důležité, abychom nejprve porozuměli její skladbě v 1. století.

V apoštolských spisech se o církvi mluví pomocí mnoha různých termínů, z nichž nejčastější a nejsmysluplnější je označení „tělo Kristovo“. Tuto myšlenku rozvíjí zejména apoštol Pavel a přirovnává církev k lidskému tělu se všemi jeho údy, z nichž každý plní svou zvláštní funkci a zároveň slouží k prospěchu celého těla (1 K 12,12–30). Pavel tu konkrétně má na mysli, že křesťané v Korintu mají pracovat ve vzájemném souladu tak, aby každý využíval své zvláštní schopnosti (obdarování) pro dobro všech. Velmi působivě argumentuje proti jakémukoli rozdělení v Kristově těle – ať už vznikne spor o to, kdo má významnější duchovní funkci, nebo který evangelista je víc hoden chvály (1 K 3,3–9).

Je zřejmé, že se Pavel nezastával jen jednoty věřících na jednom místě, ve sboru. V apoštolských spisech totiž nacházíme četné zmínky o jednotě, jež překonává zeměpisné rozdíly. Když křesťané v Palestině trpěli hladomorem, Pavel pro ně vybral sbírku od křesťanů v Makedonii a Achaji (1 K 16,1–3; 2 K 8–9). Křesťané v Antiochii také reagovali na potřeby bratří v Judsku (Sk 11,27–30). Získáváme dojem, že se všichni křesťané považovali za součást jednoho celku – Kristova těla. Tento duchovní vztah byl silným poutem, které je navzájem spojovalo a zároveň oddělovalo od ostatního světa. Tak se dalo přesně odlišit, kdo je členem církve a kdo ne.

Klíčovým faktorem, který rozhodl o úspěchu prvotní církve v 1. století, bylo vyřešení sporu s judaisty. Čteme o tom ve Sk 15. Ze Sk 10 se dozvídáme, jak Petr pokřtil Kornelia a členy jeho domácnosti. Brzy však byl pro tuto novotu kritizován. Když se Pavel vrátil ze své první misijní cesty, bratři z Jeruzaléma způsobili v Antiochii velký rozruch tvrzením, že spasení mohou být jen ti, kdo se dají obřezat podle Mojžíšova zákona. To vedlo k jeruzalémskému koncilu, který rozhodl, že křesťané z pohanů nemusí podstoupit obřizku, ale musí být citliví ke svědomí Židů ve věcech modloslužby, nemorálnosti a požívání krve. To kazatelům poskytlo dostatek svobody a pružnosti k přizpůsobení křesťanské zvěsti pohanskému světu. Jakmile bylo křesťanství osvobozeno od židovských omezení,

rychle se rozšířilo po celém Středomoří. Nepředstavovalo to rozdělení mezi křesťany z řad Židů a křesťany z pohanů, znamenalo to však, že základ jejich vzájemného obecenství je v Kristu a ne v judaismu. Křesťanství z pohanů pak brzo nad původním židovským prvkem převládlo.

Dalším významným faktorem v apoštolské církvi bylo její organizační uspořádání a její úřady. V Novém zákoně se mluví o různých typech vůdců: apoštolové, proroci, pastýři, učitelé, biskupové, starší, diakoni, evangelisté. Stále se debatuje o tom, jde-li o úplně odlišné služby, nebo jestli se některé termíny nepřekrývají a netýkají se téže věci. Odborníci se rovněž zabývají otázkou, zda je máme vnímat jako „úřady“, tedy postavení s mocí a autoritou, nebo jestli jsou prostě služebními funkcemi a postavením služby. Možná je nerealistický už sám náznak toho, že je rozdíl mezi „úřadem“ a jeho „funkcí“. Tyto úřady mají nepochybně služební funkci. Nicméně lidé, kteří získali tato postavení, uplatňovali prostřednictvím své služby i jistou autoritu. Je dobré mít na paměti, že i dnešní sborové a církevní funkce jsou postavením služby. Nesmíme zapomínat ani na to, že ti, kdo v prvotní církvi konali tyto služby, získali jako důsledek autoritu. Poněvadž zápasy o podobu církevní organizace budou zaměstnávat naši pozornost po většinu této knihy, bude dobré, když si jednotlivá postavení v rané církvi probere. Nejvhodnější způsob analýzy těchto služebností spočívá v jejich rozdělení do dvou kategorií: obecné a místní.³

Obecnými služebnostmi budou nejspíše apoštolové, proroci, učitelé a evangelisté. K apoštolům řadíme samozřejmě původních Dvanáct a Matěje (Sk 1,26). I Pavel je apoštolem – horlivě to obhájuje v Ga 1,2.⁴ Jedinečným aspektem služby apoštolů patrně byla moc udílet zvláštní dary Ducha svatého (Sk 8,14–17). Protože znali Ježíše osobně a jeho učení měli z „první ruky“, tvořili zvláštní skupinu vůdců, jimž se mohly předkládat obtížné záležitosti – např. otázku obřezávání pohanů předtím, než se stali křesťany, tedy spor, který řešil jeruzalémský koncil, zachycený ve Sk 15. Úřad apoštola neměl trvat věčně, jako je tomu u většiny obecných služebností. Nemáme žádný záznam o apoštolech druhé generace. Když tito muži zemřeli, přestalo se o apoštolech v církvi mluvit. Jejich pověření dalo apoštolskému učení takovou autoritu, že po celou následující historii církve měřili křesťané to, čemu učili, co konali a jak žili, jejich odkazem. Apoštolové přijali autoritu přímo od Krista, a proto formulovali učení pro první generaci věřících. Tento standard se stal normou pro víru a život křesťanů všech dalších generací.

Proroci byli zřejmě zvláštními Božími mluvčími (šlo o muže i ženy!⁵). Slovo „prorok“ ve svém starozákonním kontextu neoznačuje jen člověka, který předpovídá budoucnost, ale každého, kdo vyřizuje poselství od někoho jiného – konkrétně od Boha. Prorok může hřímat o soudu (jak často tohoto slova užíváme!), nebo komunikovat mírnějším způsobem. Agabus předpověděl dvě události – hladomor a uvěznění apoštola Pavla (Sk 11,27; 21,10.11). Pavel ve svých spisech často zmiňuje lidi, kteří mají dar proroctví. Ale i tento dar s první generací zanikl. Jako zvláštní dar nesahá za církev prvního století. V tomto smyslu jsou současní kazatelé Božími mluvčími, proroky v obecném smyslu. Ve zvláštním smyslu jedinečného obdarování Duchem svatým tato služebnost zanikla brzy po vymizení apoštolské služebnosti.

Zdá se, že se služebností učitele je to poněkud složitější. V souvislosti s Ef 4,11 se vždycky hodně diskutovalo o tom, zda tu má Pavel na mysli službu „pastýře–učitele“, anebo dvě různé služby, „pastýře“ a „učitele“. Možná, že na tom ani tolik nezáleží. Pokud je to spojená služba, pak učitelé konali i pastýřskou službu. Mluví-li se tu o dvou různých službách, což vypadá jako pravděpodobnější, pak lze ztotožnit službu pastýře se službou staršího, jak záhy uvidíme.

Musíme mít na paměti, že tyto tři služebnosti – apoštol, prorok a učitel – jsou služebnosti obecné. To znamená, že jejich autorita není místně omezena, ale platí obecně po celé církvi. Apoštolové měli svou apoštolskou autoritu bez ohledu na to, kde se nacházeli – v Jeruzalémě, v Antiochii, v Samaří, v Galacii, kdekoli. Totéž platilo i o úřadu proroka. Agabus přišel z Jeruzaléma do Antiochie a vyslovil tam své proroctví o hladomoru. Byly to zvláštní služebnosti a lidé jimi obdaření se všude u křesťanů těšili velké úctě.

Totéž platí i o služebnosti učitele. Jednalo se o obecnou služebnost a učitelé cestovali z místa na místo. V Novém zákoně máme několik jasných zmínek o těchto lidech, ale když se o nich mluví v Ef 4,11 a 1 K 12,28–29, jsou uvedeni spolu s ostatními obecnými služebnostmi, s apoštolů a proroky. Protože učitelé cestovali, působilo prvokřesťanským sborům problémy rozpoznat pravé učitele od falešných. Apoštolské spisy neustále varují: „Dejte si pozor na falešné učitele.“ Toto dilema odráží 2 J a 3 J. 2 J varuje před falešnými učiteli (2 J 7–11), 3 J reaguje na opačný problém – místní vůdce sboru nepřijal pravé učitele, protože se bál o své postavení (3 J 5–10). Sborová příručka z 2. století, datovaná do doby kolem roku 125, rovněž zmiňuje falešné učitele, i když přitom spojuje slova apoštol, prorok a učitel. Ukazuje však pravidla, kterých se často užívalo k odhalení falešného učitele. Učitel se má zdržet jen jeden den, v případě nutnosti dva. Zůstane-li tři dny, je to falešný učitel⁶ – očividně zneužívá štědrosti křesťanů. Při odchodu má požádat o potravu na dobu, než se dostane do dalšího města. Žádá-li o peníze, je to falešný prorok.⁷ Každý, kdo učí pravdě, ale nežije podle ní, je falešným prorokem.⁸ Takto měly prvokřesťanské sbory rozpoznat falešné učitele od pravých.

Čtvrtou obecnou služebností je patrně práce evangelisty. Tohoto slova se v Novém zákoně neuvádí často. Evangelistou je nazván Filip – kázal v Samaří a na cestě do Gázy etiopskému ministru financí (Sk 8,5–39). Filip je vlastně jediným jmenovaným evangelistou v Písmu, i když Timoteovi je v 2 Tm 4,5 také řečeno, aby konal dílo „evangelisty“. Slovo evangelista prostě označuje toho, kdo oznamuje dobrou zprávu, a je zřejmé, že se tento pojem užíval v souvislosti s kazateli prvního století, kteří cestovali z místa na místo a hlásali Ježíše Krista.

Toto jsou tedy obecné služebnosti církve prvního století. Apoštolové a proroci ve vlastním slova smyslu koncem 1. století zaniknou, učitelé přetrvávají do století druhého. O evangelistech čteme v novozákonních spisech jen zřídka, ale mnoho lidí koná evangelizační dílo, ať už se jim říká evangelisté nebo ne. Všechny tyto služebnosti však mají obecnou platnost – žádná z nich není spjata s jedním určitým místem ani sborem. Jinak je tomu u místních, lokálních služebností.

Situace popsaná v 6. kapitole knihy Skutků se obvykle považuje za počátek existence diakonů, i když se tu uvedený termín nevyskytuje. Řečtí židé si stěžo-

vali, neboť jejich vdovy byly při každodenním rozdělování potravin ve sboru přehlíženy. Apoštolové vše posoudili a navrhli, aby bylo vybráno sedm mužů, kteří by na rozdělování dohlíželi. Všichni vybraní muži měli řecká jména, včetně Filipa, pozdějšího evangelisty. Řecké slovo „diakon“ znamená „služebník“ a tito mužové jimi byli – služebníky ve společenství křesťanů, kteří nesli odpovědnost za uspokojení tělesných potřeb jeho členů. Pozdější zmínky v 1 Tm 3 uvádějí seznam kvalifikačních předpokladů, jež tito lidé mají ve sborech koncem století splňovat. I když jsou tu uvedeny kvalifikační požadavky, popis práce ani rozsah zodpovědnosti popsán není. Obvykle předpokládáme, že diakoni měli na starosti uspokojování fyzických potřeb křesťanů, ale nejsou zaznamenány podrobnosti o charakteru potřeb ani o rozsahu odpovědnosti. Není však pochyb o tom, že šlo o služebnost s místní působností. Zatímco obecné služebnosti měly autoritu a respekt v celé církvi univerzálně, diakoni a starší zastávali své postavení s místní autoritou.

Přestože diakoni byli asi ustanoveni dříve, většího významu se ve sborech dostalo služebnosti starších. Skupiny „starších“ existovaly v židovských synagogách ještě v předkřesťanské době a křesťanští starší mohou být prostou adaptací téže služebnosti do křesťanských shromáždění. První novozákonní zmínku o ryze křesťanských starších máme ve Sk 11,30, kdy Barnabáš a Saul přinesli sbírku z Antiochie do Jeruzaléma a předali ji místním starším. Při návratu z první misijní cesty ustanovili Pavel a Barnabáš starší ve všech maloasijských sborech, jež založili během první části cesty. Když došlo k neshodě kvůli neobřezaným křesťanům z pohanů, byli to apoštolové a starší v Jeruzalémě, kdo měl tuto záležitost vyřešit (Sk 15,2.4.6.22.23; 16,4). Když chtěl Pavel na konci své třetí misijní cesty mluvit s představiteli sboru v Efezu, zavolal si do Milétu starší (Sk 20,17).

Stojí za povšimnutí, že apoštol tyto starší oslovil jako „biskupy“ (sr. Sk 20,17 a 20,28). Pavel uvádí kvalifikační předpoklady pro starší v 1 Tm 3 a Tt 1, ale uprostřed oddílu v Tt začíná používat termínu „biskup“, jehož v Tm užívá výlučně. Je zřejmé, že oba tyto pojmy slouží k označení téže skupiny. V 1 Pt 5,1–4 se mluví o starších, kteří jsou ale ve 2. verši nazváni „biskupy“. Je pravda, že se toto slovo nenachází v některých starších rukopisech, nicméně fakt, že se objevuje alespoň v *některých*, naznačuje, že prvotní církev přece jen užívala obou termínů při řeči o téže skupině lidí.⁹ Ve stejném oddílu užívá Petr slova „pastýři“, jež se objevuje i v Ef 4,11.

Starší (biskupové) tedy konají duchovní dohled nad sborem. Jejich úkolem je střežit stádo, krmit je, sytit a konat práci pastýře. Pojmem „starší“ se prostě označoval starší člověk respektovaný společenstvím. Termín „biskup“ doslova znamenal dohlížitel či „superintendent“. Slovo pastýř má zřejmý význam a užívá se ve formě „pastor“. Dá se tedy říci, že starší vypovídá o dosažených (získaných) a uznávaných schopnostech člověka, zatímco biskup označuje jeho funkci, tedy to, co dělá – duchovní dohled a pastýřskou službu. Ze všech těchto výrazů převládá termín „biskup“. Je to pojem, jehož historie sahá nepřetržitě až do současnosti. Řecké slovo označující staršího je *presbyteros* (česky „presbyter“) a historikové tohoto termínu užívají zcela běžně (pro prosté stáří věkem má řečtina jiný výraz). Naneštěstí doznal význam tohoto pojmu během doby změn. Této skuteč-

nosti si všimneme v následující kapitole. Bude důležité věnovat těmto změnám pozornost a dát nový význam do kontrastu s původním novozákonním smyslem.

O služebnosti staršího zbývá říci ještě jednu věc: v Novém zákoně se vyskytuje pouze v množném čísle. I když termíny „starší“ a „biskup“ vystupují na stránkách Nového zákona jako synonyma, nikdy se nemluví o jediném starším či biskupovi, který by byl sám představeným sboru. Slovo starší či biskupové se vždycky objevuje v plurálu. Platí to v případě, když Pavel a Barnabáš ustanovili starší církve v Malé Asii (Sk 14,32), když Pavel dává pokyn Titovi, aby ustanovil starší v každém městě na Krétě (Tt 1,5), nebo když Pavel píše křesťanskému sboru ve Filipech a adresuje svůj dopis „biskupům a diakonům“ (Fp 1,1). Jak uvidíme ve 3. kapitole, brzy nastane posun k jedinému biskupu ve sboru. Je důležité si uvědomit, že Nový zákon takovéto uspořádání nezná. Je to závažná změna, která bude mít dalekosáhlý dopad na další vývoj církve – jde tu však o odklon od apoštolského vzoru.

S těmito služebnostmi, z nichž některé byly obecné a jiné místní, vstoupila církev do 2. století. V těchto prvních desetiletích ovšem církev nepředstavovala pouhou organizací s určitými úřady – byla obecnstvím, novým způsobem života. Měla určité rysy, které ji v prvním století odlišovaly jako něco zvláštního a jež byly charakteristické pro její život po další staletí. Jejimi nejzvláštnějšími praktikami se patrně stal křest a večeře Páně. O křtu mluvil Ježíš, obsahovalo ho apoštolské učení a na jeho místo v životě křesťana kladou obzvláštní důraz Pavlovy spisy. V závěru „letničního“ kázání Petr vyzval své posluchače k tomu, aby se dali pokřtít na odpuštění hříchů – to pak zdůrazňují řečtí i latinští Otcové jako hlavní smysl křtu. I když se v současné době odvíjí spor o formě křtu, je evidentní a panuje obecná shoda v tom, že první křesťané konali křest ponořením a křtili pouze ty, kteří byli schopni vyznat svou víru. Pavel ve svých spisech charakterizuje křest jako smrt starému životu a nové narození ve vzkříšeném Kristu (Ř 6,1–4). Petr mluví o křtu jako o něčem víc než pouhém namočení – byla to odpověď dobrého svědomí Bohu (1 Pt 3,21).

Poslední večer svého života slavil Ježíš židovský svátek Paschy se svými učedníky. Při něm jim dal pokyn, aby nadále připomínali jeho obětní smrt požíváním chleba a vína, které mají představovat jeho tělo a krev. Tento akt společenství se vzkříšeným Kristem se konal na počest jeho vzkříšení každého prvního dne v týdnu a byl pro křesťanskou bohoslužbu typický. Ačkoli součástí bohoslužby rané církve bylo i kázání, jejím nejvýznamnějším prvkem byla právě účast na zachovávaní památky večeře Páně.

Ve spojení s večeří Páně (a snad před ní) se často objevoval svátek *agapé*, hody lásky. Šlo o společné stolování celého sboru, připomínající velikonoční stolování Ježíše a jeho učedníků předtím, než ustanovil památku večeře Páně. U těchto hodů lásky však brzy vznikly problémy, poněvadž někteří ze společenství této příležitosti využívali k předvedení svého nadbytku. Přestali tak zachovávat obecnstevní – aspekt stolování a sdílení s těmi, kteří tolik neměli. Pavel píše Korintským, že tito lidé hostinu znesvěcují, a vyzývá je, ať se ti, kdo jsou hladoví, nají nejprve doma a nenarušují ducha společenstevního stolování (1 K 11,20–

22.33–34). Hody lásky jako takové pravděpodobně nepřetrvaly do 2. století – snad právě kvůli takovým problémům, jaké se objevily v Korintu.

Kromě zachovávání těchto ustanovení konala raná církev bohoslužbu i zpěvem písní, z nichž si mnohé vypůjčila z židovské knihy Žalmů. Existuje dostatek důkazů o tom, že se většina tehdejších sborů scházela po domech, i když se jich nepochybně několik shromažďovalo také v synagogách. Ve skutečnosti křesťané židovského původu pokračovali v mnohých judaistických praktikách a po nějakou dobu probíhal vážný spor o to, zda křesťané z pohanů mohou být přijati, aniž by se předtím stali Židy. Přesto se v době židovské války, která začala roku 66, křesťané židovského původu od judaismu prakticky oddělili. Většina jich utekla z Jeruzaléma, a tím unikli před zničením města římským vojskem, k němuž došlo roku 70.

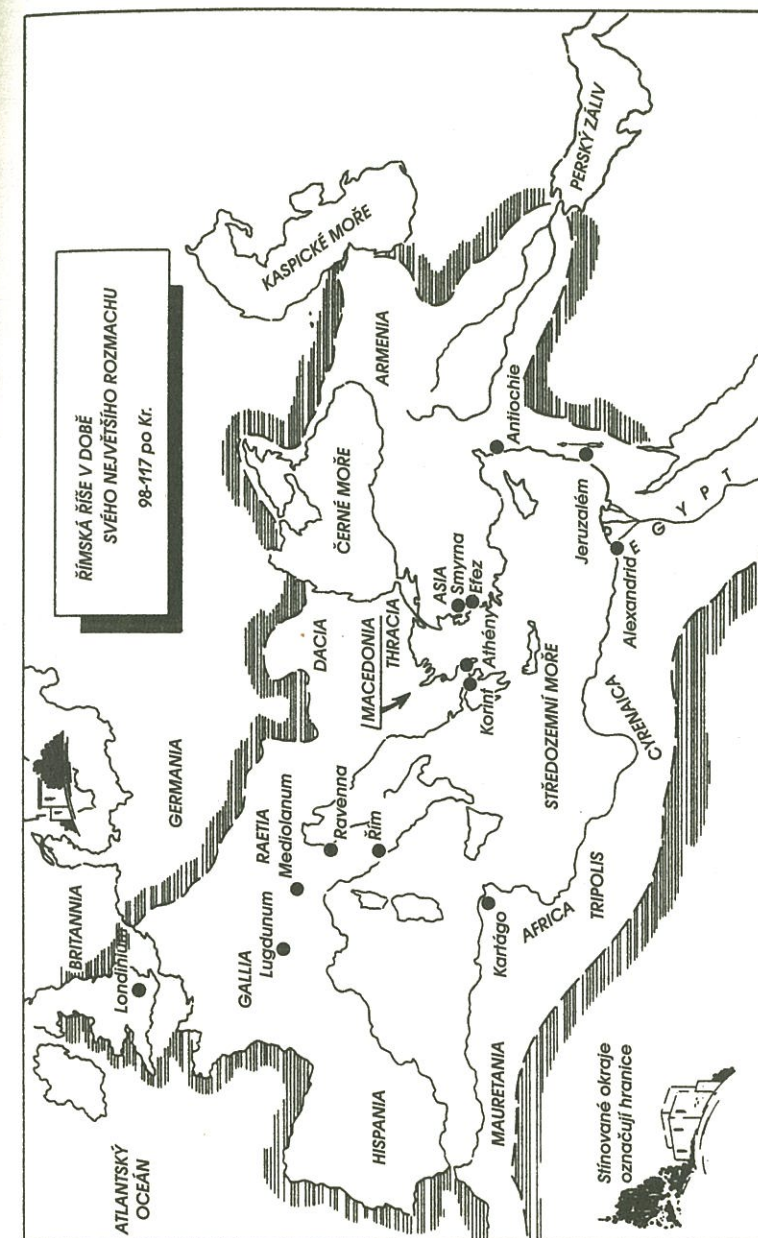
Jak jsme se již dříve zmínili, dalším znakem rané církve bylo vzájemné sdílení – pozemského majetku i věcí duchovních. Těchto obecně přátelských vztahů, štědrosti a dobré vůle si pohanský svět dobře všímal. Ježíš předpověděl, že svět pozná jeho učedníky podle toho, že se budou vzájemně milovat (J 13,34.35). Historie prvních staletí církve ukazuje, že takto vypadala křesťanská praxe, kterou svět nemohl přehlédnout.

Do značné míry to byl právě tento duch bratrství a vzájemného nesení břemen, jenž napomohl evangelizačnímu úsilí církve ve světě. Mnozí lidé ve starověkém světě – obyčejní i intelektuálové – hledali odpovědi na otázky ohledně smyslu života a viděli, že křesťané žijí nad mnohými problémy světa. Jako by z nich vyzářoval zvláštní nadpřirozený pokoj, který budil u pohanského světa závist, ale také mnohé lidi k církvi přitahoval.

Raná církev tedy přežila a rostla. A tato církev, zpočátku prostá co do organizace a jednoduchá ve svém učení o Ježíši a o spasení v něm nabízeném, trvá dodnes. Postupem doby zakoušela velký tlak pronásledování, neustále musela čelit falešným učeníům a napořád se musela přizpůsobovat proměnám doby a okolního prostředí. Z toho se skládá historie církve a my si budeme všimnout všech těchto prvků, tak jak se objeví – někdy jeden po druhém, jindy současně.

Otázky a cvičení:

1. Prostudujte novozákonní odkazy, které se týkají otázky služby v církvi. Na základě těchto informací napište práci o povaze, funkci a zodpovědnosti jejich nositelů.
2. Prostudujte novozákonní odkazy týkající se bohoslužby. Vypracujte esej o faktorech, jež byly pro bohoslužbu církve podstatné.
3. Někteří lidé mluví o křtu a večeři Páně jako o „svátostech“, jiní je nazývají „ustanoveními“. Vyhledejte obě slova ve spolehlivém slovníku a potom zjistěte, co o tom říká Nový zákon. Kterého slova by podle vašeho názoru použil apoštol Pavel? Proč?
4. Prostudujte historický kontext 1. století a popište faktory, které umožnily církvi rychlý růst (početní i geografický).
5. Domníváte se, že úřady apoštola, proroka a učitele měly zaniknout? Existují k nim v současnosti hodnotné analogie?

2 *Pronásledovaná církev*

Blaze vám, když vás budou tupit a pronásledovat (Mt 5,11). Ježíš věděl, jaké smrti bude nucen čelit, a znal i to, s čím se budou muset vyrovnávat jeho následovníci. Pronásledování se dostavilo v různých podobách: společenské ústrky, nenávisť a nepochopení, tělesné utrpení a mučení, smrt. Štěpán byl pro svou víru umučen a brzy se k němu připojily tisíce dalších.

První křesťané zakoušeli od židovských představitelů velké pronásledování a král Herodes dal dokonce popravit apoštola Jakuba (Sk 12,1.2). Římská vláda naopak oficiálně postupovala tak, že tolerovala různá náboženství, tehdy v říši běžná. Kdykoli Řím připojil k říši novou oblast, zůstaly místní obyčeje, pokud nepředstavovaly politické ohrožení, ponechány nedotčené. Tato politika tolerance se vztahovala i na náboženství. Říkalo se jim religio licita – povolená náboženství či zákonná náboženství. Když Římané v 1. století před Kristem obsadili Judsko, tolerovali judaismus jako národní náboženství Židů.¹ Dokud považovali křesťanství za odnož judaismu (a tak tomu zpočátku bylo), těšilo se v rámci judaismu statutu religio licita. Řím tedy toleroval křesťanství jako určitou náboženskou formu v rámci judaismu.

Židé samozřejmě proti tomuto spojování protestovali. Tvrdili, že křesťanství je novým náboženstvím a v žádném případě nepředstavuje součást judaismu. Technicky sice měli pravdu, ale mezitím se pod ochranou judaismu křesťanství rozrostlo. Situace se však brzy (v druhé polovině století) změnila. Židům se dařilo dokázat, že křesťanství není židovskou sektou. To současně v Římě zesílilo a poutalo pozornost, protože bylo zjevně náboženstvím nižší třídy obyvatelstva a otroků. Počet otroků v Římské říši tvořil asi třetinu všech obyvatel a mnoho tisíc jich žilo přímo v Římě. Jejich organizování (i ve jménu náboženství) mohlo působit jako ohrožení sociální a politické stability. Mnozí vládcové to viděli neradi. Křesťanství tím také vyvolalo znechucení u vyšších vrstev, které pohrdaly vším, co souviselo s nižšími vrstvami společnosti.

S křesťanstvím se pojilo mnoho obecně rozšířených nedorozumění. Mnozí lidé toho o nové víře věděli málo, ale objevily se neurčité řeči o tom, že při ní dochází k nemorálnosti. Římané také zaslechli informaci, že křesťané slibují věrnost novému králi, který se jmenuje Ježíš – to jistě mohlo vypadat jako vážné ohrožení

státu. Kromě toho bylo slyšet, jak někteří křesťané mluví o zániku světa v ohni. Žhářství se ovšem uprostřed dřevěných domů v Římě považovalo za velmi vážnou záležitost.

Pak tu byl císař Nero (54 – 68). Podle historiků nebyl duševně zdravý, hlavně ke konci svého života. V létě roku 64 vypukl v Římě požár, který zničil dvě třetiny města. Mnozí lidé ze žhářství obviňovali Nerona, protože si všimli, že právě tu oblast, kde začalo hořet, chtěl vyklidit, aby v ní mohl stavět císařské paláce. Jiní si vzpomněli, že křesťané mluvili o zničení ohněm, a tak považovali za viníky křesťany. Neronovi se obvinění křesťanů hodilo a začal je pronásledovat. Tisíce věřících bylo zajato a uvězněno. Některé donutili, aby pro zábavu Římanů zápasili v gladiátorské aréně, nebo je předhodili lvům. Podle některých zpráv byli jiní namočení do dehtu, připoutáni ke kúlům a zapáleni, aby jako živé pochodně osvětlovali Neronovy večírky.² Tato poslední obvinění však pocházejí od Neronových nepřátel, a tedy máme důvod se domnívat, že nejsou zcela pravdivá. Skutečností však zůstává, že mnozí křesťané během tohoto pronásledování, jež trvalo po zbývající čtyři roky Neronova života (64 – 68), zahynuli.

Není přesně známo, kolik křesťanů v této době přišlo o život, ale šlo pravděpodobně o tisíce. Zdá se však, že se pronásledování omezilo prakticky pouze na Řím a jeho nejbližší okolí. Neexistuje záznam o oficiálním pronásledování v té době, které by zasáhlo větší část říše. Jedinou výjimkou by mohl být apoštol Pavel. Z náznaků v 2 Tm se domníváme, že byl na útěku přes západní Malou Asii, a když opouštěl Troadu, měl tak naspěch, že tam zapomněl svůj plášť a knihy (2 Tm 4,13). Ve chvíli, kdy o tom píše, je Pavel zřejmě ve vězení (2 Tm 2,9). Jeho případ se už jednou projednával, nikdo při něm nestál (2 Tm 4,16) a apoštol je připraven zakončit svůj běh a opustit tento život (2 Tm 4,6 – 8). Z toho, jak se zdá, vyplývá, že Pavel byl zajat v Malé Asii, jako křesťan dopraven do Říma k soudu a nyní se nalézá na prahu smrti. Celkem spolehlivá tradice datuje jeho smrt do r. 67. Jelikož byl římským občanem, byla mu dopřána čest zemřít na popravišti a ne jiným, hroznějším způsobem. Ve stejné době zemřel i Petr. Existují důkazy o tom, že se v době pronásledování vyskytoval ve městě a byl ukřižován kolem roku 68. Podle Órigéna byl na vlastní žádost ukřižován hlavou dolů, neboť se nepokládal za hodna zemřít stejným způsobem jako jeho Pán.³

Nero zemřel roku 68 a s ním skončilo i pronásledování. Po dvě další desetiletí se církev těšila období relativního klidu. Druhé pronásledování začalo roku 91 za císaře Domitiana (81–96). Byl to autokrat a tyran. Je prvním císařem, který požadoval, aby ho titulovali dominus et deus („Pán a Bůh“). Když byl nakonec roku 96 zavražděn, senát se radoval a dal odstranit jeho jméno z veřejných pomníků. Většina pronásledování se sice opět odehrávala kolem Říma, tentokrát však k němu docházelo i na jiných místech říše. Právě v této době mohl být apoštol Jan vypovězen na ostrov Patmos, kde se mu dostalo vidění a kde napsal knihu Zjevení, jejíž základní snahou je povzbudit křesťany k vytrvalosti v pronásledování.

Roku 95 odsoudil Domitianus svého bratrance Flavia Clemense k smrti na základě oficiálního obvinění z „ateismu“, což bylo oblíbenou obžalobou křesťanů. Jak mohl být křesťan obviněn z ateismu? Křesťané věřili jen v jediného Boha

Hospodina, Jahveho. Neuctívali žádného boha řecko-římského panteonu. Mono-teismus byl něčím, čemu nemohla většina římského obyvatelstva rozumět. Každý, kdo nevěřil všem těmto bohům, musel být „ateista“. Proto nařčení z ateismu obecně naznačovalo, že dotyčný člověk je křesťan. Obvinění Flavia Clemense svědčí o tom, že křesťanství proniklo i do bezprostřední blízkosti císaře a do jeho rodiny.⁴ Je zřejmé, že si křesťanství nacházelo cesty i do bašt pohanství. Roku 96 poslal Domitianus do vyhnanství i Clementovu manželku Flavii Domicillu. Téhož roku však byl zabit a pronásledování ustalo.

Ne však úplně. Všeobecný oficiální postoj nepřátelství vůči křesťanům přetrval. Stále však byli *religio illicita*. Za Domitianova nástupce Nery (vládl v letech 96–98) se mohl Jan z ostrova Patmos vrátit a za dalšího císaře Traiana (98–117) zemřít – jako nejdéle žijící apoštol, který přežil svého bratra Jakuba téměř o šedesát let.

Navzdory propuštění Jana a zřejmému zmírnění postupu za Nery pronásledování křesťanů pokračovalo. Nešlo ani tak o osobní iniciativu císaře, ale spíše o všeobecnou politiku pronásledování a nátlaku po celé říši. Tato situace se odráží v korespondenci mezi císařem Traianem a bithynským místodržitelem Pliniem mladším, členem známé šlechtické rodiny.

Roku 112 Plinius ve svém dopise Traianovi požaduje informaci o tom, jak jednat s křesťany. Prohlašuje, že nejprve těmto lidem vždy položil otázku, jsou-li křesťany. Jestliže odpověděli kladně, zeptal se jich ještě dvakrát. Pokud na tom stále trvali, odsoudil je k smrti. V důsledku toho se objevilo anonymní obvinění proti velkému množství údajných křesťanů. Všechny, kteří popřeli, že jsou křesťané, propustil, protože po místodržiteli opakovali invokaci bohům a uctili císařův obraz kadidlem a vínem. Jiní připustili, že kdysi byli křesťany, ale už nejsou. I ti se poklonili obrazu císaře a sochám bohů a prokleli Krista. Místodržitel se pak císaře ptá, co ještě má udělat nebo co má dělat jinak.

Traianus ve své odpovědi Plinia za jeho jednání chválí. Dále prohlašuje, že se proti křesťanům nemá zavádět žádný všeobecně platný postup. Za žádných okolností nemají být křesťané vyhledáváni (ani s použitím špionů). Pokud se objeví udání a vina se prokáže, mají být potrestáni. Popřou-li však obvinění a dokáží to uctíváním bohů, má se od stíhání upustit, a to i v případě, že kdysi byli křesťany. Anonymní udání se má vyhodit.⁵ Tato výměna dopisů ukazuje, že křesťané byli popravováni kvůli své víře, ale nedělo se to v důsledku cílevědomého pokusu vymýtit církev. Poprava se konala jen tehdy, když je udal spolehlivý informátor a jestliže odmítli Krista zapřít, jinak se po nich nemělo pátrat. Toto polovičaté opatření sice vedlo k řadě poprav, na druhé straně však umožnilo velkému množství křesťanů přežít.

V podstatě stejná politika evidentně pokračovala i za císaře Hadriana (vládl v letech 117–138). V Justinově *První apologii* se cituje dokument, který tento císař adresoval asijskému prokonsulovi Minuciovi Fundanovi. Hadrianus vydává pokyn, jak postupovat proti křesťanům, které žalobci obviňují z určitých zločinů. Pokud však jde o pomluvu bez důkazů – jen kvůli negativní konotaci, kterou název křesťan nese – má se upustit od stíhání a potrestán má být sám žalobce.⁶

Tato politika vydržela po většinu 2. století. Křesťané byli trestáni na základě spolehlivého udání, anonymní či pomlouvačné obvinění však u soudu neobstálo. Nepocházelo k pokusům oficiálně křesťany vyhladit, nicméně okolí je vnímalo jako tvrdohlavé a podivné. Právě v tomto kontextu pracovali křesťanští pisatelé, kteří se snažili vysvětlit svou víru a své postoje. Tito „apologetové“ psali své „apologie“. Řeckého slova *apologia* se tu užívá ve významu „obhajoba“, tedy formální odpověď na obvinění, vysvětlení, proč člověk věří či jedná určitým způsobem. Zdaleka nešlo o nějaké omluvy či prosby o odpuštění. Prostě konali právní obhajobu a objasňovali svou víru a své činy. Měli dvojí cíl: na jedné straně se pokoušeli odpovědět na falešné pověsti, které o nich běžně kolovaly, vážná nedorozumění a nepravdy, na druhé straně se snažili upozornit na křesťanství, získat mu pozornost a vysvětlit své základní učení. Obecně řečeno, tyto apologetové nebyli teology, ale logickými mysliteli, někteří vzdělanými ve filozofii a právu.

I když jsou data často nepřesná, za období apologetů se obvykle považují roky 120–220. Pozdější historik Eusebios uvádí mezi nejstaršími apologety Quadrata a Aristida, kteří psali za vlády Hadriana. Prvním opravdu významným apologetem je Justinus (100–165). Narodil se v Šekemu v Samařsku jako dítě pohan-ských rodičů. Jeho otec tehdy sloužil v římské státní správě. I když většinu údajů z jeho životopisu neznáme, byl zřejmě jistou dobu něco jako profesionální student, pak se stal filozofem. Druhou část svého života strávil v Římě. Svou První apologii napsal r. 155 a adresoval ji samotnému císaři Antoniovi Piovi (138–160). Druhou apologii sepsal o několik let později a nakonec se sám ocitl před soudci. Odmítl příkaz obětovat bohům a roku 165 byl popraven. Je známý jako Justin Martyr, i když Martyr není jméno, ale popis víry věrné až na smrt.

Justinova *První apologie*⁷ byla pokusem racionálně dokázat, že se říše od křesťanů nemusí ničeho obávat. Autor poukázal na to, že křesťanství je pohanství nadřazené, a to částečně proto, že křesťané mají vyšší morálku než pohané. Demonstroval, že pomluvy namířené proti křesťanům jsou falešné (např. obvinění, že křesťané při svých tajných shromážděních konají sexuální orgie a praktikují kanibalismus). Křesťané se obvykle setkávali v polích, jeskyních či na jiných místech v ústraní. To v Římanech vyvolalo podezření ohledně povahy jejich schůzek. Věděli, že křesťané usilují o vzájemnou lásku, což spolu s jejich setkáními v pozdních hodinách na opuštěných místech vedlo Římany k přesvědčení, že se oddávají sexuální promiskuitě a incestu. Když se pak dozvěděli, že ještě „jedí něčí tělo a pijí jeho krev“ (jde o citát v souvislosti s večeří Páně), dospěli k závěru, že při svých slavnostech hodují na dětech, které vzešly z těchto nezákonných styků. Tato obvinění Justin odmítl a vysvětloval, co se doopravdy na křesťanských bohoslužbách děje. Tím nám umožňuje důkladně se obeznámit s povahou bohoslužby ve 2. století. Mluví o křtu jako o vstupu do společenství, o čtení Písma a kázání, jež vykonával „předseda“ (zřejmě předsedající člen), o modlitbách, polibku pokoje a slavení večeře Páně. Poznává rovněž, že potom diakoni roznášeli večeří Páně těm, kdo nemohli být přítomni.⁸

Justin také na základě Starého zákona dokazuje, že Kristův příchod byl předpověděn dávno předtím, než Ježíš přišel na svět. Právě tento bod je standardním důkazem křesťanských apologetů po celou dobu až do současnosti – tak jako byl

hlavní myšlenkou i apoštolského kázání. O něco podezřelější je Justinův pozdější důkaz, že si Platon a další řečtí filozofové vypůjčili mnohé své myšlenky od Mojžíše a ze starozákonních spisů a že pohanství je pouze ubohou napodobeninou křesťanství. Justin tento důkaz rozvíjí ve snaze uspokojivě vysvětlit mnohé podobnosti mezi pohanstvím a křesťanstvím a přitom udržet tvrzení, že křesťanství je jedinečným náboženstvím. Dokonce tvrdil, že se démoni snaží kompromitovat křesťanství, že vedou některá pohanství k napodobování tohoto obřadu omývání. Někteří pozdější křesťanští apologeti se tohoto argumentu chopili, pohané jej však nikdy neshledali přesvědčivým. Současní badatelé v tom vidí zahanbující příklad vycházení z nesprávných předpokladů.

Další významnou apologii té doby představuje apologie Athanagorova,⁹ datovaná asi do let 176 či 177. Je adresována císaři Marku Aureliovi (160–180). I ona obsáhle reaguje na obvinění ze sexuální nezřízenosti. Athanagoras tato obvinění nejen odmítá, ale též ukazuje, že při všech těchto ohavných obviněních jde vlastně o věci, jež podle lidských představ praktikovali pohanští bohové – někteří z nich snědli své vlastní děti, dopustili se incestu se svými matkami či sestrami a rozhodně měli řadu cizoložných afér s jinými božstvy, a dokonce se smrtelníky. Uvádí i přísloví „nevěstka kárá cudnou“ – pohané jsou zahanbeni svatým životem křesťanů a chtějí je pomluvami strhnout na pohanickou úroveň. Athanagorovi záleží i na odmítnutí obvinění z ateismu. Usiluje o to, aby monoteismu bylo popřáno sluchu, a obšírně dokazuje, že křesťané jsou ve skutečnosti zbožní – i když nevěří v mnohé bohy, ale pouze v jediného.

Takto křesťanství přetrvalo do 2. poloviny století. Pronásledování jako obecný postoj pokračovalo dále, i když mělo spíše lokální charakter a nebylo neseno oficiálním rozhodnutím. Soustředilo-li se na některém místě vůči křesťanům více nenávisti, pak tam docházelo k perzekuci. Poměrně často ji podněcovali antagoničtí Židé. Takové pronásledování vypuklo v Alexandrii za vlády Antonia Pia. Ten se mu sice snažil zabránit, ale křesťanů bylo v poměru k početným Židům velmi málo, a tak usoudil, že z politického hlediska by bylo nežádoucí zasahovat a obrátit proti sobě hněv židovského obyvatelstva. Podobný případ se vyskytl v maloasijské Smyrně roku 155, kde zemřelo mnoho křesťanů včetně Polykarpa, učedníka apoštola Jana.

Za vlády Antonia Pia a Marka Aurelia docházelo k pronásledování pouze sporadicky, a tudíž měli křesťané o obou císařích dobré mínění. Byli to charakterní lidé – zbožní ve svém pohanství, ušlechtilí v měřítku hodnot, zapálení pro mír říše, schopní vládcí. Marcus Aurelius byl sám aktivním stoickým filozofem. Jen málo lidí by dokázalo jako on vést obtížné vojenské tažení proti pannonským barbarům (na nynější hranici mezi Rakouskem a Maďarskem) a večery trávit při svíčke ve svém stanu psaním filozofických úvah.

Právě toto tažení naznačuje další větší změnu, k níž za Marka Aurelia došlo. Po dvě století se Římská říše na svých hranicích těšila období relativního míru. Toto období se nazývá Pax Romana, římský mír. Potom, kolem roku 170, vypukla téměř současně válka s Persií na východní hranici a s germánskými kmeny na dunajské frontě. Co by mohlo být příčinou tohoto vážného ohrožení říše? Mnozí lidé to viděli zcela jasně: římstí bohové nelibě nesou, že v říši tak vzrostl počet

ateistů. O koho šlo? O křesťany. Císař sám dospěl k závěru, že je nutno si bohy usmířit. Všichni občané – včetně křesťanů – musí zachovávat tradiční bohoslužbu starým římským bohům. Tím Marcus Aurelius zahájil novou oficiální politiku pronásledování, které bylo mnohem tvrdší než kdykoli předtím. Židé jako religio licita z něj byli vyňati, a tak perzekuce naplno postihla církve.

Pronásledování se neomezilo na Řím. Docházelo k němu také v Malé Asii, Palestině a Egyptě, ale nejznámější se odehrálo v jižní Galii (jižní Francie), zvláště ve městech Lyonu a Vienne. Vypuklo zde s plnou silou kolem roku 177. Devadesátiletý lyonský biskup Pothinus byl uvězněn, zbit a jeho poprava se měla konat v amfiteátru. Zemřel však ve vězení. Na jeho místo byl jmenován Ireneus (130–200), který se jako lyonský biskup stal nejvýznamnějším knězem konce 2. století.

Jednou z nejslavnějších (a nejfantastičtějších) exekucí v Lyonu se stala poprava otrokyně Blandiny. Vojáci tuto třináctiletou dívku mučili a nutili ji, aby se vzdala své víry. Mučením ničeho nedosáhli, a tak ji předhodili dravé zvěři. Ta se jí zřejmě odmítla dotknout. Posadili tedy dívku na rozžhavenou kovovou židli. Nakonec ji zabalili do sítě a nechali ji napospas divokému býku, který ji několikrát nabral na rohy.

Marcus Aurelius nemohl tvrdošijnost křesťanů pochopit. On se přece snažil ochránit římský stát, ale křesťané mu v jeho plánech bránili. Jejich přetrvávající odpor nemohl být ničím jiným než vzpourou a tvrdohlavou umíněností. Zdálo se, že přece neexistuje žádný důvod, proč by měli křesťané být tak zatvrzelí. Musí tedy zřejmě jít o nějaký druh rozvratníků, kteří chtějí zničit Římskou říši, a takoví nemají právo žít. Císař tedy byl nakloněn myšlence vymýcení všech křesťanů, které se mu podaří objevit.

Mnozí historikové dříve líčili císaře–perzekutory jako zvrácené bestie, které se z mučení křesťanů zlomyslně a sadisticky radují, a všechny takové vládcy považovali za špatné. Ve skutečnosti se zdá, že tomu bylo naopak. S výjimkou Nerona a Domitiana (tito dva byli pravděpodobně zvrácení) patřili panovníci, kteří nejvíce křesťany pronásledovali, spíše k lepším císařům. Právě jim šlo o stabilitu říše. Špatným vládcům na stavu říše nezáleželo – s touto situací se setkáme především ve 3. století. Nevadilo jim, že se říše rozpadá. Nestáli o to udělat něco konstruktivního a protože nemarnili čas přemýšlením o křesťanech, dali církvi volný prostor. Nesmíme tedy vnímat pronásledování jako indikátor zvrhlosti císařů, ale jako známku jejich opravdové touhy udělat pro říši to nejlepší, čeho jsou schopni.

Dobře to ilustruje císař Commodus (181–192), syn Marka Aurelia, který se od svého otce diametrálně lišil. Nebyl filozof, rád se považoval za atleta. Neustále se ukazoval v aréně jako lovec divoké zvěře a přemožitel gladiátorů, i když v obou případech byli jeho odpůrci pečlivě vybíráni, aby pro umíněného císaře nepředstavovali větší nebezpečí. Více mu v životě záleželo na potěšení smyslu než na stabilitě říše. Proto pronásledování započaté jeho otcem osláblo, ačkoli úplně nepřestalo.

Dalším zajímavým prvkem, který souvisel s císařem Commodem a postavením církve té doby, bylo to, že jeho oblíbená milénka Marcia byla křesťankou – či alespoň patřila ke křesťanskému sboru v Římě. Mnozí křesťané byli v těch do-

bách odsouzení k celoživotnímu otroctví ve státních dolech na Sardinii (podobně jako v bývalé SSSR, kdy šlo o deportace do dolů na Sibiř). Pro svůj zvláštní vztah k císaři mohla Marcia zasáhnout ve prospěch mnoha odsouzených křesťanů, vysvobodit je a umožnit jim návrat do Říma. Někteří z takto propuštěných lidí později získali vysoké postavení v římském sboru, např. biskup a pozdější papež Calixtus I. (217–222). Vztah mezi Marciou a Commodem ukazuje na dvě věci: (1) Commodus, zdaleka ne tak schopný císař jako jeho otec, nebyl ani tak důsledný v pronásledování církve jako on a (2) skutečnost, že císařova milenka byla považována za členku římského sboru, svědčí o míře oddanosti Hospodinu, s níž mohl být koncem 2. století člověk ještě považován za křesťana. Je těžké si představit, že by se něco podobného mohlo stát v apoštolské době. 2. století vneslo do církve změny – v životním stylu členů i v organizační struktuře církve. Této vnitřní struktuře se nyní budeme věnovat.

Otázky a cvičení:

1. Prostudujte některou současnou knihu o křesťanské apologetice (např. Francis Schaeffer, *Ten, který je skutečností*; Ravi Zacharias, *Skutečná tvář ateismu*; C. S. Lewis, *Zázraky*; Arlie J. Hoover, *The Case for Christian Theism*; Josh McDowell, *Evidence That Demands a Verdict*) a porovnejte její metodiku se způsobem argumentace prvních apologetů. Domníváte se, že by apologeti změnili svůj styl, kdyby psali ve 20. století?
2. Dvacáté století bylo svědkem perzekuce křesťanů v nacistickém Německu, sovětském Rusku, komunistické Číně i na jiných místech. Jak byste toto pronásledování srovnali s tím, jímž trpěla raná církev v Římské říši?
3. Co si myslíte o názoru, že perzekuce obvykle nařizovali nejlepší císaři? Jak byste tento jev srovnali s pronásledováním ve 20. století?

3 Rozvoj struktury církve

Církev 2. století procházela významnými změnami, které byly vyvolány dvěma faktory: tlakem pronásledování ze strany státu (vnější faktor) a tlakem hereze (vnitřní faktor). Církev na tento dvojitý problém odpověděla trojím způsobem: (1) změnami v pojetí biskupského úřadu, (2) vytvořením kréda a (3) uzavřením kánonu svatých Písem.

Jak jsme si už řekli, apoštolskou církev tvořily rozmanité služebnosti, jedny obecné, druhé místní. Obecné záhy přestaly v původní podobě existovat, zatímco místní přetrvaly a působí na strukturu církve až do současnosti. Přetrvaly však za cenu významných funkčních změn, z nichž nejdůležitější se odehrály v souvislosti s pojetím úřadu biskupa. To nás přivádí k příběhu Ignatia z Antiochie.

Ignatios nebyl jen jedním z řady biskupů či starších v antiochejském sboru – stal se antiochejským biskupem v tom smyslu, které má slovo „biskup“ dnes. Protože byl představitelem tamního křesťanského společenství, římská vláda ho brzy po přelomu století dala zajmout a deportovat do Říma, aby byl postaven před soud a popraven. Exekuce se konala buď v roce 107, nebo 115. Jeho eskortu tvořilo deset vojáků (Ignatios o nich mluví jako o svých „leopardech“) a ti ho doprovázeli přes Malou Asii, Řecko a Itálii. Na cestě Malou Asií se setkal s mnohými dalšími křesťanskými vůdci ze Smyrny, Efezu, Filadelfie a Troady. Později mnohým z nich napsal dopisy, které představují to jediné z jeho pera, co se dochovalo. Můžeme z nich poznat způsob jeho myšlení. Těchto sedm listů (mezi nimi je dopis do Říma, v němž žádá římské křesťany, aby nebránili jeho popravě) odráží Ignatiovo pojetí úřadu biskupa, které se výrazně liší od novozákonních spisů.

Ignatios ve svých spisech vždycky činí rozdíl mezi „biskupem“ a „presbytery“ či staršími – slova „biskup“ užívá důsledně v jednotném čísle, o „presbyterech“ pokaždé mluví v čísle množném. Zatímco Nový zákon používá termínů „biskup“ a „presbyter“ záměnně, pro Ignatia už to neplatí. V jeho modelu figuruje nad sborem jeden biskup, jemuž pomáhá skupina presbyterů, kteří jsou mu přímo podřízeni. Jednota církve je ztělesněna v jedinosti biskupa. Tvrdí, že biskup svou autoritou zaujímá Kristovo místo a presbyterové jsou jako apoštolové.¹ Tento

4 Triumf rané církve

^{6. února} Pronásledování za císaře Decia bylo dosud tím nejvážnějším, jakému církev musela čelit. Trvalo však pouze rok. Církev se pak těšila několikaletému období pokoje, dokud za Valeriana (253–260) nevypuklo nanovo. Toto pronásledování představuje nový vývoj, protože je neinicioval císař, ale jeho ministr financí Marcianus. Marcianus vyznával jedno z egyptských mysterijních náboženství a žárlil na rostoucí úspěchy církve. K předchozím perzekucím došlo ve jménu státu kvůli záchraně starodávných zvyků a ke cti starobyklých božstev. Toto pronásledování vzniklo ze žárlivé nenávisti vůči křesťanům, a to u člověka, který sám nebyl věrný ani starým bohům. Církev v té době začala bohatnout a vlastnila i pozoruhodné budovy, v nichž se konaly bohoslužby. Mnozí křesťané byli majetní. Marcianus, který měl na starost fiskální stabilitu říše, byl velmi citlivý na skutečnost, že říšská pokladna je téměř prázdná. Spojil tedy svou náboženskou preferenci a nenávist ke křesťanům s finančními potřebami říše. Pronásledování mu umožnilo jak konfiskovat majetek sborů i jednotlivých křesťanů, tak na úkor křesťanství prosazovat své vlastní náboženství.

První edikt o tomto pronásledování byl vydán roku 257 a obsahoval zákaz křesťanské bohoslužby – to bylo poprvé, co Řím zapověděl křesťanskou bohoslužbu. Výnos kromě toho křesťanům nedovoloval shromažďovat se na hřbitovech a nutil je obětovat římským bohům. Druhý edikt z roku 258 nařizoval popravu kněží, kteří neobtěvovali, a konfiskaci majetku patřícího křesťanům z vyšších společenských vrstev. Toto pronásledování bylo ještě horší než Deciovo. Šlo o vážný pokus vyhladit křesťanské kněžstvo. V těchto zápasech zahynul roku 258 i Cyprian. Roku 260 však Valerianus padl na východní hranici v boji proti Parthům a pronásledování ustalo. Přibližně po následující čtyři desetiletí prožívala církev další období klidu. Víra se v důsledku toho šířila, postavilo se mnoho dalších budov a koncem století tvořilo křesťanstvo asi desetinu všeho obyvatelstva říše.

Taková byla situace, když na trůn nastoupil Diocletianus (284–305). Tento císař je často označován za spasitele říše, protože v té době skutečně procházela mimořádně těžkým obdobím. Císařové třetího století se zpravidla vyznačovali hrabivostí a neschopností. Mnozí z nich byli původně armádními veliteli, kteří uchvátili trůn pomocí vojenské síly. Zpravidla je více zajímala moc než stabilita

říše. Většina jich zemřela násilnou smrtí – buď na hranicích v boji proti nájezd-
ným kmenům, nebo byli zavražděni doma v důsledku politických intrik. Vojenští
generálové mezi sebou neustále soupeřili o trůn. Výsledkem byla téměř nepřetr-
žitá občanská válka, vedoucí k rozsáhlému zabíjení, finanční korupci a hospodář-
skému chaosu. Mnozí lidé se domnívali, že říše je na pokraji rozpadu.

Když se však Diocletianus roku 284 chopil moci, obnovil mír a vnesl do situ-
ace pořádek. Reformoval armádu i civilní správu a jeho jednání je hodnoceno
jako záchrana říše na další dvě století. Diocletianus mezi jiným dospěl k závěru,
že správa říše představuje příliš mnoho zodpovědnosti, než aby ji mohl úspěšně
vykonávat jeden člověk. Povolal tedy z armády svého kolegu Maximiana, aby se
na vládě podílel spolu s ním. Diocletianus vládl nad východní částí říše a Maxi-
mianus nad západní. Brzy měl každý z nich mladšího asistenta, na Západě to byl
Constantius a na Východě Galerius. Existovali tedy čtyři vládcí – tomuto uspo-
řádání se říká tetrarchie.

Diocletianovy reformy přinesly říši mír a stabilitu. Také křesťané prožívali po-
koj. Stalo se i to, o čem jsme mluvili v době před Deciem – bylo snadné být ^{4. století}
křesťanem a mnozí lidé se jimi stali, aniž by se plně poddali Kristu. Většina círk-
ve však byla ve své odevzdanosti Kristu opravdová.

Další pronásledování vypuklo roku 303. Galeriovi, mladšímu vládcí na Východě
a zároveň Diocletianovu zeti, se zřejmě podařilo přimět svého tchána k tomu,
aby zahájil nové pronásledování církve. Na začátku roku 303 Diocletianus na
jeho naléhání kapituloval a propustil křesťany ze všech vojenských a vládních
funkcí. Galerius však s tak částečným opatřením nebyl spokojen. Od února 303
do ledna 304 vydala římská vláda čtyři edikty proti křesťanům. První se týkal
křesťanské bohoslužby – mělo dojít ke konfiskaci bohoslužebných knih a nádob
a zbourání církevních budov. Druhý edikt nařizoval zatčení všech kněží, třetí jim
přikazoval obětovat bohům a čtvrtý tuto oběť stanovil jako povinnost pro všechny
obyvatele říše. Odmítnout obětovat mělo za následek deportaci do státních dolů,
mučení nebo smrt. Křesťané o tomto pronásledování vždycky mluvili jako o „vel-
kém pronásledování“ a není pochyb o tom, že vskutku bylo největší, jakému kdy
církev musela čelit. Po celé říši docházelo k mučení a popravám tisíců křesťanů.

Pronásledování nebylo ve všech částech říše stejně intenzivní. Galerius a Dio-
cletianus stáli v čele běsnění, těsně za nimi následoval Maximianus, ale Constan-
tius, který vládl v Galii a Británii, měl jako první manželku křesťanku Helenu.
Ten uplatnil pouze první dekret, a to ne příliš důsledně. Konfiskoval Písmo a ni-
čil budovy, samotným křesťanům však neublížoval. Pronásledování bylo nejváž-
nější na Východě, kde vládli Diocletianus a Galerius, nicméně právě tam byli
křesťané nejpočetnější. Odhaduje se, že tehdy na Východě tvořili 10 – 15 % oby-
vatelstva, kdežto na Západě pouze 5–10 % (v celé říši tedy asi 10 %). Počet
obyvatel ve východní části byl mnohem vyšší než v západní, takže v konkrétních
číslech bylo na Východě mnohem více křesťanů než na Západě.

Pronásledování pokračovalo, ale po roce 305 se věci ještě více zkomplikovaly.
Toho roku Diocletianus odstoupil a přiměl k abdikaci i svého kolegu Maximiana.
To znamenalo, že spoluvládcí celé říše zůstali Galerius a Constantius, i když Dio-
cletianus pro každého z nich vybral nového mladšího vládcce. Vypracoval to tak,

že se z celého uspořádání stal stále se opakující proces: jeden císař odstoupil, jeho mladší zástupce nastoupil na trůn a byl jmenován nový zástupce. Tím bylo dosaženo stabilní vlády a zmizely obavy z neschopných synů a vojenských převratů. Naneštěstí se celý systém roku 306, kdy Constantius jako velitel vojska zemřel v britském Yorku, rozpadl. Byl s ním i jeho syn Constantinus. Legie se vrátily k obvyklým praktikám 3. století a provolaly Constantina za císaře místo jeho otce – právě takovému vojenskému uchvácení trůnu měl Diocletianův systém zabránit. To otevřelo cestu tomu, aby se další mužové ucházeli o říšský trůn a brzy se objevilo sedm uchazečů na Západě a ještě více jich bylo na Východě. Galeriovi se na Východě dařilo vládnout pevnou rukou ve většině záležitostí a pronásledování křesťanů pokračovalo.

Neustálé popravy však brzy znechutily i pohanské obyvatele. Většina křesťanů si zachovala víru i tvář v tvář tomuto tlaku a bylo zřejmé, že další perzekuce nepřinese nic jiného než další rozvrat společnosti. Roku 311 Galerius onemocněl a na smrtelné posteli vydal edikt, jenž rušil pronásledování a dával křesťanům svobodu konat bohoslužby a znovu postavit své kostely – za předpokladu, že nebudou narušovat veřejný pořádek. Využil příležitosti i k tomu, aby vyjádřil své znechucení nad tvrdohlavostí a bláznovstvím křesťanů, kteří se nenavrátili k starobylým bohům Říma. Tento edikt vydal 30. dubna 311 – šest dní před svou smrtí. Po něm nastoupil Maximinus, jenž se po šest měsíců držel politiky náboženské tolerance. Na podzim pronásledování obnovil, ale na jaře roku 312 to vzdal i on – částečně i kvůli novému vývoji na Západě. Navzdory krátkému období perzekuce za Maximina a dalšímu krátkému období, kterého si všimneme později, se toleranční edikt vydaný Galeriem v dubnu r. 311 považuje za vlastní ukončení oficiálního pronásledování křesťanů v Římské říši. Během uplynulých dvou a půl století prošli těžkými chvílemi, ale jejich počet od dnů apoštolských počátků pozoruhodně vzrostl.

Constantinus měl zatím (poté, co byl dosazen jednotkami svého otce do úřadu císaře) na Západě plno práce s konsolidací svého postavení v Británii a Galii. Různí uchazeči o trůn se navzájem vyhlazovali, až na jaře roku 312 zůstali jen dva – Constantinus a Maximianův syn Maxentius (rozlišujte dobře mezi jmény Maximianus, Maxentius a Maximinus). Constantinus měl v držení Anglii a Galii, Maxentius Itálii. V létě roku 312 vpadl Constantinus do severní Itálie, bojoval v jedné těžké bitvě za druhou a vítězně postupoval na jih. Na podzim se jeho předvoj přiblížil k Římu a právě tady se mu dostalo onoho známého vidění.

Tvrdil, že za plného denního světla spatřil na obloze křesťanský symbol: dvě řecká písmena, chí a ró, která jsou prvními písmeny jména Kristus. Tvořila podobu kříže a nad nimi byla slova: „V tomto znamení zvítězíš.“ Constantinus ještě nebyl křesťanem, ale přijal toto vidění jako znamení od křesťanského Boha, že v nastávajícím boji zvítězí, bude-li bojovat pod křesťanským symbolem. Nechal tento symbol namalovat na štíty svých vojáků (nepanuje shoda v tom, zda šlo jen o několik tuctů vojáků jeho osobní stráže, anebo o několik tisíc vojáků pěchoty) a při přípravě na střetnutí s Maxentiem dal předčlat i svou osobní standardu, *labarum*.

Maxentius se důkladně opevnil v Římě a bylo by opravdu těžké ho porazit. Byl však přesvědčen o tom, že zvítězí, a tak vyrazil vpřed, aby s Constantinem bojoval na otevřeném poli. Obě vojska se střetla ve vzdálenosti několika mil od Říma. Constantinus jako mnohem lepší strateg brzy svého nepřítele překonal a bitvu vyhrál. Maxentius z této katastrofy utekl do Říma, ale na Mulvijském mostě, vedoucím přes Tiber do města, narazil na Constantinovu jízdu. Došlo k šarvátce, v níž Maxentius zahynul. Tak se 28. října roku 312 objevil Constantinus jako bezkonkurenční vítěz a vládce celého Západu.

Předmětem trvalého sporu mezi historiky je již po celá staletí otázka, zda lze Constantina pokládat za opravdového křesťana. Byl „obrácený“, nebo „křesťanství“ tvořilo pouze fasádu jeho sobeckým ambicím? Přední historik 19. století Jacob Burckhardt v něm viděl jen politického oportunistu, který používal křesťanství k prosazení svých zájmů. Ve 20. století se však většina historiků vydala opačným směrem a pohlížela na Constantina jako na člověka, který zastává křesťanské stanovisko a ze všech sil se snaží křesťanství prosadit. Křesťané tvořili 10 % obyvatelstva říše a Constantinus tím, že jim prokazoval přízeň, riskoval podporu zbývajících 90 % obyvatel. Burckhardt tvrdil, že obyvatelstvo už mělo dost pronásledování a bylo hotovo křesťany tolerovat. Tolerance je však ve srovnání s mimořádnou přízní, kterou Constantinus církev zahrnoval, jen maličkostí. Těžko lze jeho jednání považovat za příklon k populární vlně.

Den po bitvě o Mulvijský most (míní se tu celá bitva, nejen předtím zmíněná šarvátka) vstoupil Constantinus triumfálně do Říma. Jako obvykle následovaly hry, proběhlo setkání se senátem, rozdávaly se dary lidem, ale nekonala se oběť. Constantinus už nikdy neobětoval a potíral oběti, které mu v rámci císařského kultu náležely. V dopisech do Severní Afriky, jež v několika následujících měsících odeslal, přikazuje, aby byly církevní pozemky navráceny původním majitelům, aby kartaginský biskup rozdělil veřejnou materiální podporu a kněžstvo aby bylo osvobozeno od rozmanitých veřejných povinností. Jedním z jeho prvních činů bylo to, že předal Lateránský palác (zděděný prostřednictvím manželky Faustiny) římskému biskupovi i s přilehlými pozemky, na nichž byly nedávno zbourány kasárny pretoriánské gardy. Tento vyčištěný pozemek posloužil k vybudování nádherné církevní stavby, která se měla stát biskupským sídlem – Sv. Jan Lateránský. Lateránský palác sloužil jako sídlo římských biskupů příštích 1 000 let.

Křesťanské symboly se začaly objevovat na mincích římské říše již v roce 314 a symbol boha slunce (Sol Invictus) se kolem roku 321 začal vytrácet. V roce 323 byly z mincí odstraněny všechny pohanské symboly. Církevní spory, jež řešil biskupský soud, se uznávaly jako právně závazné a sbory dostaly právo dědit majetek. Constantinus zajistil svým dětem křesťanskou výchovu a dokonce začal odsuzovat některé pohanské rituály. Mnoho sporů se soustředilo kolem vztahu Constantina, křesťanství a kultu slunce. Císař Aurelianus (270–275) učinil kult slunce jedním z oficiálních náboženství říše a den zrození Sol Invictus (25. prosinec) prohlásil za svátek. Roku 321 Constantinus oficiálně vyhlásil za svátek neděli. Ke konci jeho vlády se 25. prosinec stal oslavou Vánoc (Constantinus sám s tím neměl nic společného, tento zvyk vznikl mezi lidmi). Mnozí tvrdí, že jde

v podstatě o synkretismus, kdy se křesťanům hodilo převzít některé prvky z jiných náboženství. Stejně tak lze ovšem usoudit, že se křesťané chopili starých symbolů a obrátili je ve svůj prospěch, aniž by nutně přijali všechno to, co předtím představovaly.

Je pravda, že Constantinus oddaloval svůj křest až na konec svého života. I když křty „na smrtelné posteli“ nebyly obvyklé, rozhodně nebyly vzácné. Neznamenal to, že člověk nebere křesťanství vážně, právě naopak. Základní učení církve o křtu znělo, že křest smývá hříchy. Proto hříchy spáchané po křtu představovaly problém – obecně panoval názor, že nic nemá takovou moc smýt hříchy jako křest. Pokud se člověku podařilo oddálit křest na dobu těsně před svou smrtí, vstoupil do věčného života, aniž mohl být obviněn z nějakého hříchu. Taková teologie je sice ubohá a pojetí Božího odpuštění je rovněž velmi neadekvátní, nicméně celá představa rozhodně svědčí o určité vážnosti, s jakou člověk ke křesťanství přistupoval. Constantinus byl pokřtěn několik týdnů předtím, než 22. května 337 zemřel.

Zdá se, že existuje jen málo pochybností o závažnosti Constantinova rozhodnutí pro křesťanství. Pouze několik měsíců po svém vítězství nad Maxentiem se Constantinus setkal v Miláně se svým kolegou Liciniem, který se chystal strhnout Maximina do smrtelného zápasu o moc nad východní částí říše. V Miláně se Licinius roku 313 oženil s Constantinovou sestrou Constantiou a spolu s Constantinem se dohodl na tzv. milánském ediktu. Nešlo ani tak o edikt jako o rozhodnutí, jak jednat s křesťany, k němuž společně dospěli. Toto rozhodnutí vyhláší náboženskou svobodu pro všechny, ale křesťané tu jsou výslovně uvedeni. Vlastní vyjádření je poněkud neurčité, v jedné chvíli se mluví o nejvyšší Trojici, na jiném místě zase o „jakémkoli božstvu trůnícím na nebesích“. Něco z této neurčitosti lze připsat Liciniovu naléhání, protože byl presvědčeným ctitelem slunce. Constantinus však od bitvy o Mulvijský most o sobě rozhodně mluvil jako o křesťanovi.

Licinius brzy na Východě získal převahu a 30. dubna 313 porazil Maximinova vojska. Maximin utekl, ale v létě téhož roku zemřel. Naneštěstí mezi Liciniem a Constantinem došlo záhy k neshodám ohledně různých aspektů jejich společné vlády. Asi deset let drobných provokativních činů na obou stranách způsobilo značné napětí ve vztazích. Liciniovi nakonec asi vadila i politika tolerance vůči křesťanům, jichž bylo v jeho části říše mnohem víc než v Constantinově. Začal je tedy terorizovat. Pod záminkou, že církevní budovy nemají dostatečné větrání, nařídil, aby se bohoslužby konaly pod širým nebem. Kvůli ochraně veřejné morálky se museli muži a ženy scházet k bohoslužbám odděleně a kněz nesměl vyučovat ženy. Křesťané, kteří navštěvovali vězně, údajně překáželi konání spravedlnosti, takže návštěvy byly zakázány. Biskupové nesměli svolávat synod. Někteří příliš horliví úředníci se uchýlili i k popravám křesťanů, zřejmě s Liciniovým vědomím a souhlasem.

Po řadě menších politických neshod došlo mezi Constantinem a Liciniem ke konečnému střetu nad otázkou obrany severní hranice před Germány. Některé germánské kmeny vpadly do severního Řecka a Constantinus se vydal na východ, aby je zastavil. Licinius obvinil Constantina z toho, že vtrhl na jeho území a vra-

zil mu nůž do zad. Začala válka. V červencových a zářijových bitvách roku 324 Constantinus svého švagra porazil. Nejprve ušetřil jeho život, ale když se Licinius spojil s Góty, dal ho popravit. Tak se roku 324 stal Constantinus jediným císařem celé říše. Byl svrchovaným vládcem a není pochyb o tom, že přál křesťanům.

Constantinovo obrácení sice můžeme považovat za opravdové, bezesporu však chtěl křesťanství využít i jako prostředku k ováznání ran způsobených lety občanské války. Předchozí císaři se pokoušeli udržet jednotu říše zachováním úcty k starobylým bohům, Constantinus pro sjednocení říše využil křesťanství. Byl velmi zklamán, když zjistil, že ani církev není jednotná.

V prvním roce své vlády dal Constantinus sborům velké finanční dary na jejich stavební programy a křesťanskému kněžstvu ulevil na daních. Objevily se však zprávy ze severní Afriky, že tam vznikl spor o to, kdo je pravá církev. Neshoda sahala několik let nazpět k tlakům nedávného pronásledování. Při prosazování prvního Diocletianova ediktu odevzdali někteří biskupové kopie spisů Nového zákona. Jelikož byla těmto spisům připisována stejná autorita jako Kristu, považoval se tento čin za zradu Krista. Tito lidé byli označeni za traditores – zrádce.

Když roku 311 zemřel kartaginský biskup, zvolilo místní kněžstvo za jeho nástupce předního diakona Caeciliana. Vysvěcení nového biskupa konali tři jiní biskupové. V Caecilianově případě byl jeden ze světcích biskupů obviněn ze zrady, a proto řada lidí odmítla uznat Caeciliana za legitimního biskupa v Kartágu. Zvolili si tedy jiného, Maiorina, ale ten brzy zemřel a byl nahrazen Donatem, jenž dal tomuto hnutí a jeho myšlence jméno. Donatisté vedli zhruba stejný zápas jako o několik desetiletí dříve Cyprian. Byli přesvědčeni, že skvrna na teologickém pravověří či na osobní morálce kněze (biskupa) znehodnocuje každou svátost, kterou člověk přijme z jeho rukou.¹

Císařští zplnomocněnci přijeli do severní Afriky, aby předali Constantinovy dary. Setkali se však s protestem donatistů, kteří tvrdili, že Caecilian a jeho stoupenec nejsou pravou církví. To Constantina zmátlo, a tak svolal do Říma koncil církevních vůdců, aby záležitost vyřešil. Tento koncil, svolaný roku 313, rozhodl v neprospěch donatistů. Ti podali odvolání na základě toho, že na sněmu bylo příliš mnoho italských biskupů, ovlivněných z Kartágu. Constantinus tedy roku 314 uspořádal další setkání, tentokrát v jižní Galii, v Arles. Ani zde donatisté neuspěli. Cyprianův zápas s novatiány i Caecilianův boj s donatisty přinesly tentýž výsledek: platnost svátostí nezávisí na teologickém pravověří ani na osobní morálce vysluhující osoby. To se stalo měřítkem po celou historii církve až do dnešní doby.

Donatisté nicméně rozhodnutí nepřijali. Jako odštěpená skupina existovali v severní Africe do dalšího století a někteří z nich přetrvali až do doby, kdy oblast koncem 7. století obsadili muslimové. Dalším zajímavým faktorem této epizody je stále častější užití přídavného jména „katolický“. Jeho význam je „obecný“ či „univerzální“ a původně označoval ty, kdo patří k jedné církvi. Caecilian a jeho stoupenec užitím tohoto termínu naznačovali, že to, čemu věří, přijímá zbývající část církve v celém římském světě, zatímco donatisté jsou malou sektou, místně omezenou pouze na severní Afriku. Tento termín v církvi zdomácněl

a označoval „ortodoxní“ učení, zvláště to, které představoval biskup v Římě. O několik století později se stane součástí slovní vazby „římskokatolický“.

Obrácení Constantina přineslo křesťanství víc než přízeň – stalo se společensky přijatelným. Lidé si brzy uvědomili, že se vyplatí být křesťanem, chtějí-li dosáhnout postupu v armádě nebo ve státních úřadech. Církev byla zaplavena novými příznivci. K mnohým obrácením nesporně došlo z nesprávných důvodů a později se to stane příčinou obtíží – tím se budeme zabývat v 6. kapitole. Církev ve 4. století tedy procházela obdobím nesmírného růstu. Na počátku 4. století tvořila kolem 10 % obyvatelstva, koncem století už dosáhla 90 %. Počet obyvatel Římské říše v té době se odhaduje na 50–75 milionů. I když vezmeme v úvahu nižší číslo, znamená to, že počet křesťanů vzrostl za dobu kratší než jedno století z 5 milionů na 45 milionů. Udržet krok s takovým nárůstem znamenalo pro církev vážné napětí z hlediska vybavení a personálu. To je jeden z důvodů, proč Constantinus poskytl církvi tolik výhod. Bylo zřejmé, že chce-li církev při tomto bujném růstu obstát, bude muset přizpůsobit svou vlastní strukturu.

Říše byla v té době rozdělena do provincií. Každá provincie měla své hlavní město, místodržitele, úřednictvo a provinční jednotky. Hlavním městem se zpravidla stalo největší město v provincii, obvykle zvané „metropolis“ (město–matka). Křesťanství už tehdy proniklo do všech provincií a dá se říci, že bylo zastoupeno v každém městě. Ve všech městech (bez ohledu na jejich velikost) tedy existoval sbor vedený biskupem. Postupem času začal biskup v hlavním městě provincie uplatňovat autoritu nad ostatními biskupy v provincii. Neměli bychom to vnímat jako boj o moc, ale jako přirozené svěřování moci do stále menšího počtu rukou. Bylo běžné se obracet k metropoli pro pokyny v politických záležitostech a stejně tak bylo přirozené, že duchovního vůdce hlavního města považovali za duchovního vůdce v celé provincii. Vlastně tu existoval jeden biskup, jenž řídil ostatní biskupy – arcibiskup. Původ tohoto vývoje se odráží v řecké terminologii, protože v pravoslavných zemích stále dávají přednost termínu „metropolita“ před „arcibiskup“. Metropolita je prostě biskup v hlavním městě provincie – „metropoli“. Na Západě se mu říká „arcibiskup“. Vznik úřadu arcibiskupa je dalším klíčovým stupněm ve vývoji organizace církve.

K tomu přistupuje ještě jeden faktor. Vedle vzniku arcibiskupství se začaly objevovat „patriarcháty“ – oblasti řízené „patriarchy“. Ve 4. století zde existovalo několik biskupů, jejichž moc a prestiž vzrostly více než u jiných. Tato prestiž vycházela z několika pramenů: vynikající osobnosti biskupů v určitém městě, velikost a síla křesťanské obce v tomto městě, teologické a duchovní vedení uplatňované předchozími biskupy a atmosféra sboru založeného apoštolem.

Ve 4. století vyniklo na základě soupeření o prestiž a právo vést ostatní pět měst. Čtyři z nich se nacházela na Východě: Jeruzalém, Alexandria, Antiochie a Konstantinopole. Jeruzalému byla propůjčena čest stát se „metropolí všeho křesťanstva“, protože v něm vznikla církev. Toto postavení bylo spíše čestné a neznamenal uznání skutečného vedení. Zbývající tři města měla skutečně větší význam. Alexandria i Antiochie byly důležitými středisky křesťanství již v 1. století a i v dalších stoletích si podržely vedoucí postavení ve svých oblastech. Biskup v Alexandrii řídil církev v Egyptě, Libyi a přilehlých oblastech. Antiochej-

ský biskup vedl církev v Sýrii a jejím sousedství. Konstantinopoli založil roku 330 Constantinus. Stala se hlavním městem říše, a tím nabyla na významu. Konstantinopolský biskup brzy uplatňoval svou autoritu nad Řeckem a Malou Asií. Každý muž, který zaujímal toto postavení, se nazýval „patriarchou“ dotyčného města.

Na Západě existovalo jen jedno město, které v tomto smyslu vyrostlo – Řím. Jeho jediným soupeřem se mohlo stát Kartágo, kam se však křesťanství dostalo až koncem 2. století. Řím si nárokoval nezpochybnitelný apoštolský základ – byl jediným takovým městem na Západě. Kromě toho patřili k prvním rokem existence sboru v Římě Petr a Pavel, dva nejslavnější apoštolové. Proto také římský biskupové často vznášeli nárok na autoritu a jurisdikci nad celým Západem. Jak jsme již byli svědky při Cyprianově sporu, ostatní biskupové na Západě vždycky tyto nároky nepřijímali. Řím je však důsledně vznášel a důrazně pracoval na jejich prosazení. Toto úsilí částečně tvoří pozadí pozdějších potíží rané církve. Řím nebyl sám, kdo soutěžil s ostatními, na Východě mezi sebou bojovaly o nadvládu tři hlavní patriarcháty. To bude nesmírně důležité pro pochopení teologických obtíží ve 4. a 5. století.

Otázky a cvičení:

1. Domníváte se, že Constantinovo prohlášení v milánském ediktu o „jakémkoli božstvu trůnicím na nebesích“ by mohlo zpochybnit jeho křesťanství? Napište pojednání, v němž budete na Constantina v této věci buďto útočit, nebo ho bránit.

2. Jaké paralely vidíte mezi donatistickým schizmatem a bojem s novatiány z předchozího století? Souhlasíte s konečným rozhodnutím církve ohledně platnosti svátostí?

3. Málokdo pochybuje o tom, že Constantinus měl tendenci „sekularizovat církev“. Vypracujte studii, která by tuto tendenci detailně popsala, a uveďte, co by měl Constantinus dělat, aby tomu zabránil. Jak to aplikovat na současné křesťany, kteří by se mohli stát politickými vůdci?

4. Srovnajte tzv. *velké pronásledování* s předchozími. V jakém smyslu bylo horší?

5. Připravte se na rozhovor, v němž budete zastávat kterékoli z těchto stanovisek: (1) Vznik arcibiskupství byl pro církev velkým přínosem, protože tím získala lepší organizaci, mohla lépe fungovat a zlepšil se dohled nad místními biskupy a sbory. (2) Vznik arcibiskupství církvi uškodil, neboť vytvořením autoritativních zástupců hierarchie dostala politickou, sekulární a mocenskou orientaci.